

**ΑΝΟΙΚΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ-ΑΠΑΝΤΗΣΗ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΝΟΛΗ ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ**

Προτιμότερο να είναι κανείς εντός της παραδόσεως, να ζει και να νιώθει την ανάσα όλων αυτών που την κουβαλούν, παρά να είναι απέξω από αυτό το ευλογημένο πανηγύρι και να νομίζει πως ό,τι βλέπει, ό,τι ακούει, δεν μπορεί να είναι αληθινό. Κι όμως είναι.

Αξιότιμε κύριε Χατζηγιακουμή,

Στο συνοδευτικό φυλλάδιο της έκδοσής σας «Σύμμεικτα Εκκλησιαστικής Μουσικής, Αγιορείτικα Απανθίσματα Α΄», Κέντρον Ερευνών και Εκδόσεων, Αθήνα 2009, διάβασα με ειλικρινή κατάπληξη τα ακόλουθα:

1. ότι στην «ηχογραφική παραγωγή (και μουσικο-βιβλιολογική) παραγωγή» της Ιεράς Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου του Αγίου Όρους «την εκτέλεση των μελών ποδηγετούν (sic!) και διδάσκουν κοσμικοί ψάλτες (κατά το προσωποπαγές και αμφιλεγόμενο “σύστημα Καρά”)...»

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι, μολονότι δεν με κατονομάζετε, αναφέρεστε στο πρόσωπό μου, αφού επί εννέα έτη είχα τη χαρά, ανταποκρινόμενος στην ιδιαίτερα τιμητική πρόσκληση της Μονής Βατοπαιδίου, να βοηθήσω στη συγκρότηση του χορού των πατέρων της Μονής, τη διδασκαλία και την έκδοση σειράς δίσκων κτλ.

Ξεκινώντας από το μείζον, το «σύστημα Καρά» και τα στοιχεία που αποτελούν τον κορμό διδασκαλίας στην Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, θα έλεγα ότι ο αείμνηστος δάσκαλος της Εθνικής Μουσικής Σίμων Καράς δεν μειώνεται από τη δική σας αρνητική στάση απέναντι στο έργο του, γιατί έχει ήδη δικαιωθεί όχι μόνο στη συνείδηση των μαθητών του, αλλά και των ερευνητών της ελληνικής μουσικής, όπου γης, εκκλησιαστικής και δημοτικής, που ακολουθούν τη μέθοδό του στη μουσική πράξη. Το παράδοξο όμως είναι ότι το δικό σας μουσικοεκδοτικό οικοδόμημα προφανώς έχει στηριχθεί στη μέθοδο του Σίμωνα Καρά και –τουλάχιστον έμμεσα– τη δικαιώνει.

Μαθητής του Σίμωνα Καρά, ο Λυκούργος Αγγελόπουλος ας μας πληροφορήσει ο ίδιος για τη μουσική του συνεισφορά στο έργο σας σχετικά με το έμπυχο υλικό, τους ερμηνευτές των μελών, αλλά και το καθαυτό μουσικό υλικό. Είναι τουλάχιστον σαφές κατ’

αρχήν ο τρόπος σήμανσης των παραδοσιακών ισοκρατημάτων στις ηχογραφήσεις σας, σε αντίθεση με ό,τι ακουγόταν, όταν εσείς ξεκινήσατε αλλά και μέχρι σήμερα, με μια δυτικότερη αντίληψη κάθετης αρμονίας.

Είναι μεγίστη η προσφορά του Σίμωνα Καρά στον τομέα των ισοκρατημάτων, ώστε να αναδεικνύονται με τον αρτιότερο τρόπο οι μουσικές φράσεις και οι εναλλαγές των ήχων. Και αυτής της μουσικής αντίληψης τους καρπούς απολαμβάνουν οι ακροατές της έκδοσής σας.

Μάλλον χάρη πρέπει να χρωστούμε στον Σίμωνα Καρά, γιατί αυτός δίδαξε τον Λυκούργο Αγγελόπουλο να σημαίνει με τον τρόπο αυτό τα ισοκρατήματα στα ψαλλόμενα μέλη, και συνεργάτες τής υπό τον Λυκούργο Αγγελόπουλο Ελληνικής Βυζαντινής Χορωδίας ήταν βασικοί ισοκράτες στο έργο σας: Θεοφάνης Σουλακέλλης, Γεώργιος Κωνσταντίνου, Αλέξης Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος Λανάρας, Κωνσταντίνος Στεργίου, Παναγιώτης Ανδριόπουλος, πρόσωπα με αξιόλογη παρουσία στον ευρύτερο χώρο της ελληνικής μουσικής.

Όσον αφορά το κεφάλαιο της μουσικής έκφρασης, της ερμηνείας των σημαδιών, η καλύτερη απάντηση βρίσκεται στα μουσικά κείμενα που εμπεριέχονται στη μουσική σας έκδοση, και όποιος καλοπροαίρετος θέλει μπορεί να εντοπίσει όλα όσα διασώζει η προφορική παράδοση. Θα προτιμούσαμε να μην τα καταγράψει, βάσει των πηγών που άλλοι αγνοούσαν, αυτός μόνος, στο Θεωρητικό του στα 1983, ο Σίμων Καράς, σε μια δύσκολη εποχή, με τη διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής στο πιάνο και της ξηρόφωνης απόδοσης του μέλους νότα-νότα; Οι νέοι άνθρωποι πάντως προτιμούν τη γνώση από την αυθεντία τού «δεν το ξέρω», «δεν μου το είπαν», «δεν είναι στην παράδοση», «τα έχουν καταργήσει»...

Αξίζει να καταγραφεί μια πρώτη πνευματική αγιορείτικη αναφορά με μουσικές προεκτάσεις, και μάλιστα με το πνευματικό βάρος του γέροντος Παϊσίου: «τι γλυκά γυρίσματα έχει η βυζαντινή μουσική! Άλλα λεπτά σαν το αηδόني, άλλα σαν απαλό κυματάκι..., όλα αποδίδουν, τονίζουν τα θεία νοήματα. Όμως σπάνια να ακούσεις αυτά τα όμορφα γυρίσματα. Οι περισσότεροι που ψέλνουν τα λένε λειψά, κουτσουρεμένα, καλουπωμένα. Αφήνουν τρύπες! Και το κυριώτερο, τα λένε χωρίς τόνο. Απορώ· δεν έχουν οξείες αυτά τα βιβλία τους; Σαν τη σημερινή γραμματική είναι, χωρίς τόνους, χωρίς οξείες; Τελείως ρηγά τα λένε. Όλα τα πάνε ίσια, λες και πέρασε οδοστρωτήρας και τα ισοπέδωσε όλα! “Πα-νη-ζω, πα-νη-ζω”, πανίζουν το φούρνο και ψωμί δεν βγάζουν!... Άλλοι τα

τονίζουν όλα δυνατά, τα λένε και όλα ίσια, όλα καρφωτά, και νομίζεις χτυπούν καρφιά με το σκερπάνι. Ναι, αλήθεια, ή τελείως άτονα ή σκληρά... Πριν από χρόνια κάποιος παλιός ψάλτης πήγε στο Άγιον Όρος και έγινε ρεζίλι. Οι πατέρες έψελναν παραδοσιακά. Τον πήραν και αυτόν μαζί τους να ψάλει, αλλά αυτός δεν έκανε τα “γυρίσματα”, γιατί δεν τα ήξερε. Οι Αγιορείτες τα είχαν από παράδοση. Μετά προβληματίστηκε και αυτός και μερικοί άλλοι. Μπήκε η καλή ανησυχία, έψαξαν, διάβασαν, άκουσαν παλιούς παραδοσιακούς ψάλτες και βρήκαν τα “γυρίσματα” που είχαν οι παλιοί» (Γέροντος Παϊσίου Αγιορείτου, *Λόγοι Α΄ – Με πόνο και αγάπη για τον σύγχρονο άνθρωπο*, Ιερό Ησυχαστήριο «Ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος», Σουρωτή Θεσσαλονίκης, σ. 354-55.)

Και μια άλλη κατάθεση: διαβάζουμε σε εισήγηση του καθηγητού Βυζαντινής Μουσικολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Γρηγορίου Στάθη, διευθυντού του Ιδρύματος Βυζαντινής Μουσικολογίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, το 2001, περί των «σημαδιών ποιότητας». Αφού έχει ήδη αναφέρει τον Απόστολο Κώνστα Χίο στην Κωνσταντινούπολη και τον Θεοφάνη Παντοκρατορινό στο Άγιον Όρος κατά το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνας, σημειώνει: «πέντε είναι αυτά τα χρησιμοποιούμενα σημάδια. Και τα πέντε δεν είναι νέα αλλά της παλαιάς σημειογραφίας των προηγούμενων περιόδων της. Και τα πέντε, όπως και όλα τα άλλα, τα γνώριζαν οι τρεις δάσκαλοι... τα χρησιμοποίησαν στις πρωτοεξηγήσεις τους... Η χρήση, επομένως, αυτών των σημαδιών δεν παραφθείρει τη σημειογραφία ούτε περισσότερο το ίδιο το σημαινόμενο μέλος. Ίσα ίσα, και τη σημειογραφία ευκολύνει για την απόδοση των συγκεκριμένων λεπτών εκφράσεων και το μέλος το ίδιο κωδικοποιεί, το διατηρεί και το προφυλάσσει από άτεχνη ψαλμώδησή του. Η επανεισαγωγή τους πλουτισμό και σαφέστερο προσδιορισμό της σημειογραφίας αποτελεί και τίποτε περισσότερο».

Η αξιοποίηση των σημαδιών υπηρετεί την ανάγκη διδασκαλίας της προφορικής παράδοσης που διέσωσε ποικίλματα τα οποία δεν δηλώνονται στη γραφή. Χαρακτηριστικό είναι το προοίμιο μιας μεταβυζαντινής θεωρητικής συγγραφής: «Ηρώτησέ τις μαθητής τον διδάσκαλον αυτού· δέομαί σου διδάσκαλε, διά τον Κύριον, εξειπείν μοι και ερμηνεύσαι τα σημάδια...» Όσοι πιστοί ας προστρέξουν στα έντυπα μουσικά βιβλία της συλλογής του Κωνσταντίνου Ψάχου για να διαπιστώσουν ότι «ακολουθούσε πιστά την υπό του Χρυσάνθου προταθείσα “διά του παραλληλισμού οδό”» (Αχ. Χαλδαιάκης, επίκ. καθηγητής Βυζαντινής Μουσικολογίας στο Παν/μιο Αθηνών). Και αυτός ακόμη ο Μελέτιος Συκιώτης (1905-2000), τον οποίο εσείς αναφέρετε σαν «θεωρητικό και δάσκαλο της ευρύτερης ψαλτικής παράδοσης του Όρους», χωρίς να αλλοιώσει την κλασική γραμμή του μουσικού

κειμένου, έχει σημειώσει διακριτικά από πάνω τις ενέργειες των σημαδιών της μουσικής έκφρασης, προς διευκόλυνση ακριβώς των μαθητών του στην Αθωνιάδα.

Ας περάσουμε τώρα στις μελωδικές έλξεις, τις υφέσεις και τις διέσεις, άλλο ένα συστατικό στοιχείο του μέλους. Να αγνοήσουμε τον Βυζαντινό θεωρητικό που έγραφε: «τα γαρ λεπτά των φωνών έχουσιν αριθμόν, όν οι πολλοί αγνοούσιν ως ουκ ακηκούτες ουδέ μεμαθηκότες, ως αμελείς»; Οι ασχολούμενοι με την ψαλτική τέχνη γνωρίζουν ότι το 1881-1883 συνήλθε η Πατριαρχική Επιτροπή για να διορθώσει τις ατέλειες ή να συμπληρώσει τα κενά της Νέας Μεθόδου. Στοιχείο απαραίτητο του ιερού μέλους, οι έλξεις, νόμος της φύσεως επιβαλλόμενος. «Γνωριστική Ιδέα» του κάθε ήχου (κατά τον Γαβριήλ Ιερομόναχο, του 15ου αιώνας), οι έλξεις πρέπει να θεωρούνται δεδομένες στη διδασκαλία, και βέβαια να σημειώνονται, ως υπομνηστικές για την καλύτερη εμπέδωση. Έχουν προσδιοριστεί τα μεγέθη των διαστημάτων στον κάθε ήχο, αλλά υπάρχουν και οι «γλυφές» των παραδοσιακών μας οργάνων και των ψαλτών, αρκεί να μπορεί κάποιος και να θέλει να τα εντοπίσει στο πλούσιο ηχητικό υλικό που σήμερα μας προσφέρεται, αλλά και στο έντυπο του Ν. Καμαράδου, του Κ. Φάχου, του Θ. Γεωργιάδη. Αμφισβητείτε λοιπόν και εδώ το έργο του Σίμωνα Καρά; Θεωρείτε ότι έπρεπε να παραμείνουμε στα ευρωπαϊκά διαστήματα των ωδειακών διδασκάλων εκείνης της εποχής ή ορισμένων της σημερινής πράξης, ή ακόμη και στην άποψη κάποιων ψαλτών ότι «δεν το έλεγε έτσι ο δάσκαλός μου», «δεν το έψαλλαν έτσι όσοι άκουσα, άρα δεν υπάρχει»;

Να αναφερθώ και στα απηχήματα; Ακόμη και αυτή η εμπειρία προφορικής παραδόσεως των Αγιορειτών ή των Κωνσταντινουπολιτών αποκλείει από όλους τους άλλους να προτιμούν την ψαλμώδηση των παλαιών απηχημάτων; Είναι αποδεκτά μόνο το άγια στα παπαδικά μέλη και το νεχέανες μόνο στο *Νυν αι δυνάμεις*; Είναι σωστή μόνο η προφορική παράδοση των τελευταίων δεκαετιών και απορριπτέα μια παράδοση αιώνων;

Οι Προθεωρίες της Ψαλτικής Τέχνης πριν από το 1814 καταγράφουν και την πολυποικιλία και την πολυωνυμία των ήχων. Αυτήν τη συστηματοποίηση της ορολογίας δίδαξα για τη διάκριση των κλάδων των ήχων όπως απαντάται σε όλους τους παλαιούς Βυζαντινούς και σε αρκετούς από τους νεωτέρους, όπως τον Β. Στεφανίδη, τον Κ. Φάχο και πολλούς συγχρόνους. Στα έντυπα βιβλία διασώθηκαν το «πρώτος τετράφωνος» στο *Γεύσασθε* του Κλαδά και «δεύτερος διατονικός» στη δοξολογία του Πέτρου Λαμπαδαρίου. Ο Χρύσανθος αναφέρει κυρίους, πλαγίους και μέσους ήχους, η μουσική επιτροπή του 1881 αναφέρει τον πρώτο δίφωνο, ο Στεφανίδης τον έσω πρώτο, ο Ιερομόναχος Γαβριήλ τον νάο.

Είναι προτιμότερη, κ. Χατζηγιακουμή, η χρήση μακαμοειδών όρων προφορικά ή γραπτώς, περί *σαμπάχ*, *ατζέμ*, *μινόρε*, ακόμη και από τους ηχογραφηθέντες αυθεντικούς ερμηνευτές της μουσικής μας; Αναρωτιέμαι και εγώ μαζί με τον Γρηγόριο Στάθη: «τι κακό είναι αν τα γνωρίζουμε πάλι τώρα και τα λέμε τα πράγματα με το όνομά τους το ελληνικό»;

Ο «κοσμικός» ψάλτης μπορεί και να μελέτησε ένα μέρος της βιβλιογραφίας που αναφέρει ο μακαριστός Σίμων Καράς στο Θεωρητικό του, αλλά και χειρόγραφα συγχρόνων Αγιορειτών εξηγητών διδασκάλων (Ματθαίου Βατοπαιδινού, Θεοφάνους Παντοκρατορινού, Ιωάσαφ Διονυσιάτου, Νικολάου και Κοσμά των Δοχειαριτών), αντλώντας πολλές και χρήσιμες πληροφορίες για τη σημειογραφία, την εξήγηση, την ερμηνεία.

Όλα τα παραπάνω μουσικά δεδομένα που ενδεικτικά αναφέρονται κρίνονται «προσωποπαγή» και «αμφιλεγόμενα»; Είναι δυνατόν να χαρακτηρίζετε αμφιλεγόμενο αυτό στο οποίο ακριβώς βασίζεστε και το οποίο αναδεικνύετε μέσα από την αξιολογη μουσικοεκδοτική σας προσπάθεια;

Εδώ πρέπει να αναφερθεί και ένας κοινός αγώνας δασκάλου και μοναχών στη Μονή Βατοπαιδίου για την επαναφορά τυπικών διατάξεων σε λειτουργική χρήση, για τον εμπλουτισμό των ψαλλόμενων μελών με τις ανέκδοτες συνθέσεις κυρίως των εξηγητών Χουρμουζίου και Γρηγορίου, αλλά και Αγιορειτών μελοποιών. Είναι εκτός παραδόσεως ότι επανήλθε στη Μονή Βατοπαιδίου η ψαλμώδηση των παλαιών *προκειμένων και αλληλουσιarίων*, η ψαλμώδηση *μαθημάτων εις την Λιτήν*, των πανηγυρικών αγρυπνιών; η ψαλμώδηση της *υπακοής* και των *κοντακίων* κατά την παλαιά τάξη; Γνωρίζετε πολλές μονές και κελιά όπου ψάλλεται ακόμη το αρχαίο μέλος τού *Φως ιλαρόν*;

Ακόμη και εάν δεν ψάλλονταν τα αργά χερουβικά, κοινωνικά, στιχηρά, δοξαστικά, μαθήματα, κρατήματα των Βυζαντινών και μεταβυζαντινών μαϊστόρων-μελοποιών όπως ο Ιωάννης Κουκουζέλης, ο Ιωάννης Κλαδάς, ο Γερμανός Νέων Πατρών, ο Ιερέας Μπαλάσιος, ο Χρυσάφης ο Νέος κ.ά. στο Άγιο Όρος, θεωρείτε ότι παρεκκλίνουμε από την πορεία της παράδοσης, ή μήπως η δική μας παράδοση αγνοεί την παράδοσή της τελικά; Θα έπρεπε να δεχτούμε σαν μόνη «αυθεντική και γνήσια ψαλτική παράδοση», ή τη «γνησιότερη μουσική παράδοση του Όρους», σύμφωνα με τη διατύπωσή σας, τα μέλη των «νεωτερικών εξωτερικών μουσικών» Εφεσίου, Σμύρνης, Σισανίου, Μισαηλίδου, Χρυσοπολίτου, Κοσμά του εκ Μαδύτων;

Μάλλον αντίθετη άποψη από τη δική σας εξέφραζε ο αοίδιμος δάσκαλος Ιωάννης

Φουντούλης, καθηγητής της Λειτουργικής, όταν με γενναιοδωρία μού έγραφε: «έλαβα τον καρπό της ωραίας προσπάθειάς σας για την αποτύπωση γνησίων μελών της εκκλησιαστικής μας παραδόσεως. Συγχαίρω από καρδίας και εύχομαι συνέχιση όμοια και καλύτερη, αν είναι δυνατόν να υπάρχει. Είναι τέλειο»· και αλλού: «παρακολουθώ από μακριά όλες σας τις προσπάθειες για την προβολή και ανάδειξη της εκκλησιαστικής μας μουσικής και χαίρομαι που είσθε πρωτοπόροι σ' αυτό το ωραίο έργο. Οι καρποί ήδη φαίνονται και θα φανούν στο μέλλον καλύτεροι και ευεργετικοί για τη λειτουργική μας πράξη, που ενίοτε ταλαιπωρείται από την άγνοια, τον εγωισμό και τις αντιπαραδοσιακές ενέργειες όλων μας...»

Δεν μπορώ να μην αναφερθώ και σε μια μελοποιητική παρουσία που ξεχωρίζει, ανάμεσα σε εκδόσεις μουσικών βιβλίων των 30-40 τελευταίων χρόνων, με τη χρήση αναλυτικότερης σημειογραφίας, καταγραφής προσωπικών φωνητικών δεξιοτήτων, αλλοίωσης των κλασικών μελών από επωνύμους Πρωτοψάλτες της αυθεντικής ψαλτικής παραδόσεως! Πρόκειται για τον Θεοφάνη Βατοπαιδινό (γενν. 1977) με το τάλαντο της μελοποιίας και με μια συνειδητή στάση απέναντι στην ιδιαιτερότητα αυτής της διακονίας. Ανήκει και αυτός στη χορεία των πατέρων της μονής που έχουν «ποδηγητηθεί» από τον «κοσμικό» ψάλτη.

«Η αδιάκοπη ψαλτική παράδοση είναι θησαύρισμα της Ψαλτικής Τέχνης, ως τις μέρες μας, με αλληλοδιάδοχη σειρά σοβαρών ψαλτών. Πρέπει όμως να περιχαρακώνεται με θεωρητική γνώση, για να μην εκτρέπεται και εκπίπτει σε ευτελή ψαλτικά καμώματα» (Γρ. Στάθης).

2. Αναφέρεστε ακόμη σε «χορωδιακή και ερμηνευτική πρακτική έξω από την ιστορική αγιορειτική (αλλά και τη γενικότερη) [sic] παράδοση», την οποία λίγο πριν έχετε χαρακτηρίσει «εξω-αγιορειτική πρακτική», «νεο-επίσακτη και διαφορετική».

Το χορωδιακό μέλος υπήρχε και θα υπάρχει στο Άγιο Όρος, γιατί υπάρχει *νέο έμψυχο υλικό* πλέον στις ιερές μονές, με αγάπη για την ψαλτική. Ασχολίαστη ας μείνει η «διείσδυση παραεκκλησιαστικών νοοτροπιών [...] μια νέα πραγματικότητα [...] στο χώρο της μουσικής και ψαλτικής έκφρασης». Οι ηγούμενοι των αγιορειτικών μονών σέβονται, τιμούν τις ψαλτικές αδελφότητες των Δανιηλαίων και των Θωμάδων, όπως και άλλους μεμονωμένους μοναχούς ψάλτες, αλλά προσβλέπουν και στο μέλλον... Τι όμορφη εικόνα είναι να έχεις μπροστάρηδες στο ψαλτήρι όλους τους παραπάνω γεροντάδες ψάλτες, δίπλα τους τούς

νεωτέρους μοναχούς-ψάλτες, και πίσω ίσως κάποιους κοσμικούς να σιγοψάλλουν ή να ισοκρατούν.

Σε άλλο σημείο αναφέρεστε ήδη σε μια «μεμονωμένη παρουσία (των Κελιών)» και «περισσότερο συλλογική και κοινοβιακή (των Σκητών και των Μοναστηριών)», αλλά με τον βαρύγδουπο προσδιορισμό «αυθεντικά και νόμιμα, (sic) στον ενοποιητικό συλλογικό χαρακτήρα, και στο ήθος, του ειδικού αγιορειτικού ψαλτικού τρόπου», για να συνεχίσετε γράφοντας για «ελευθερία της μεγάλης Αγιορειτικής ψαλτικής παράδοσης, [...] βιωματική ελευθερία και έκφραση»! Η Μονή Βατοπαιδίου στερείται δηλαδή αυθεντικότητας, ήθους, ελευθερίας και έκφρασης; Είναι εντυπωσιακός, επιτρέψτε μου, ο τρόπος με τον οποίο ταξινομείτε, απονέμετε τίτλους και τοποθετείτε ταμπέλες, ο τρόπος με τον οποίο εισάγετε και εξάγετε ψάλτες και χορούς ψαλτών από την παράδοση.

Αν ανατρέξει κανείς στη διδακτορική διατριβή της Ευαγγελίας Σπυράκου *Οι χοροί ψαλτών κατά τη βυζαντινή παράδοση* (Αθήνα 2008), θα αντλήσει ενδιαφέρουσες πληροφορίες: περί συμψαλμώδησης ιερέων και ψαλτών που προέρχεται από τον 12ο αιώνα, χωρισμένων σε δύο χορούς (εξαιρείται το Άγιο Όρος;), περί ευταξίας των χορών («Διατύπωση του οσίου και μακαρίου πατρός ημών Αθανασίου του εν Άθω»), περί της υπάρξεως στα μουσικά χειρόγραφα σειράς μοναχών-δομεστικών από διάφορες μονές (Ιωάσαφ Δομέστικος Βατοπεδίου, Αγάθων Μεγίστης Λαύρας, Παγκράτιος Ιβήρων κ.ά.), και τέλος περί της υπάρξεως δύο χορών, ημιχορίων και στους μοναστηριακούς ναούς γενικότερα.

Επισημαίνεται ακόμη η συμμετοχή των ψαλλόντων μοναχών στους εκατέρωθεν χορούς και η οργάνωση κυκλικών υπηρεσιών των ψαλλόντων, η εναλλαγή του πρωτεύοντος χορού με σκοπό την ηθική ισορροπία στους ψάλλοντες, την αποφυγή του ψαλτικού εγωισμού. Το *κοινώς ψάλλειν* (τυπ. χφ. Σινά 1096 του 12ου αι.) βοηθά τους μοναχούς «να αποφεύγουν την τάση επίδειξης που εύκολα γεννιέται στην ανθρώπινη ψυχή».

Η χορωδιακή πρακτική που μου καταλογίζετε ως εξω-αγιορειτική και νεο-επείσακτη είναι αυτή που επιζητεί ένα όσο το δυνατόν ομοιογενές χορωδιακό άκουσμα όχι μόνο όγκου φωνών, παράδοσης ή μη, αλλά ερμηνείας, ενσυνείδητης αντιμετώπισης της ψαλτικής τέχνης σε όλο της το φάσμα. Οι εμπειρίες όλων στις εκάστοτε ανάγκες των αγρυπνιών κυρίως του Όρους αρκούν να επαληθεύσουν την παραπάνω διαπίστωση.

Ένα άρτιο χορωδιακό αποτέλεσμα δεν θα επεδίωκε ο Ματθαίος Εφέσιος ο

Βατοπαιδινός, με τους πάμπολλους μαθητές του στο μουσικοδιδασκαλείο της Μονής Βατοπαιδίου μεταξύ 1800 και 1840, ή ο σύγχρονός μας Μελέτιος Συκιώτης, με τους μαθητές του στην Αθωνιάδα Εκκλησιαστική Ακαδημία μεταξύ 1959 και 1990; Εξωαγιορειτική και νεο-επείσακτη είναι η προσβλητική ένστασή σας η οποία υποβιβάζει όλους τους συμμετέχοντες σε αυτό το κοινό ποτήριο ψαλτικής και στη Μονή Βατοπαιδίου με τις πολλές πανηγυρικές αγρυπνίες και αλλού, μοναχούς ψάλτες, αυτούς που στηρίζουν το ερευνητικό σας πρόγραμμα. Έχουν κρίση να επιλέγουν τους συμψαλμωδούς τους, εντός και εκτός Όρους, και, κυρίως, αγάπη Χριστού και συνείδηση του τελικού σκοπού της ψαλτικής διακονίας. Προτιμότερη η διάκριση από την κατάκριση.

3. Σχετικά με τη *Συλλογή των Ιδιομέλων, Προσομοίων, Στιχηρών Καθισμάτων, Απολυτικίων τε και άλλων τινών* του Ματθαίου Βατοπαιδινού. Ενώ εξυψώνετε τη σημασία της: «το σπουδαιότερο από τα συνθετικά έργα του, σπουδαιότητα της Συλλογής, περίφημη...», θεωρείτε ότι η επανέκδοσή της με τη δική μας μουσική συνεισφορά (*Βατοπαιδινή Μουσική Βίβλος, Η Πανηγυρική Α΄*, I.M.M. Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 1997) έχει γίνει με τρόπο «έντονα προσωποπαγή και φιλολογικά ανορθόδοξο»! Μια άδικη και αβασάνιστη μουσική και φιλολογική (;) απόρριψη έκδοσης που αποτέλεσε όμως μουσική πηγή για τον μελετητή της ελληνικής μουσικής Νικόλαο Κλέντο (*Μουσικόν Δωδεκαήμερον*, Αθήνα 2000), τον Δρ. Βυζαντινής Μουσικολογίας Ιωάννη Λιάκο και τον Χορό «Θεσσαλονικείς Υμνωδοί» (CD, *Χαίρε Μάρτυς Δημήτριε*, Θεσσαλονίκη 2008), για δεκάδες άλλους ιεροψάλτες και χορούς ψαλτών που αποζητούσαν τα αργά αγιορείτικα μέλη για τις λειτουργικές ανάγκες των ολονύκτιων αγρυπνιών σε ενοριακούς ναούς και καθολικά ιερών μονών, ή ακόμη και για τον εμπλουτισμό των ψαλλόμενων μελών σε συναυλίες βυζαντινής μουσικής (Αμερική, Λίβανο) κ.α.

4. Ως προς τον προσδιορισμό *κοσμικοί ψάλτες*, έτσι όπως τον χρησιμοποιείτε υποτιμητικά, διαφορετική γνώμη έχουν πολλοί από τους συμμετέχοντες στο δικό σας, εκδοτικό πρόγραμμα, και όχι μόνο... Μου δίνετε έτσι τη δυνατότητα να καταθέσω και εγώ ο *κοσμικός* ψάλτης κάποια δεδομένα, γιατί νομίζω ότι την πάσα αλήθεια δεν την κατέχει κανείς.

Ασφαλώς δεν θα σταθώ στους χαρακτηρισμούς «ροπή και τάση αυτοπροβαλλόμενου εξωστρεφούς» προς όποιον και αν απευθύνονται, κοσμικό ή μοναχό-ψάλτη, και το

αντίστοιχο ψαλτικό αναλόγιο που υπηρετεί. Η προσφορά του καθενός κρίνεται όπως και η κατάκριση.

Ασφαλώς γνωρίζετε την αλληλεπίδραση *κοσμικών* και *μοναχών* στο Άγιο Όρος. Ένας *μοναχός*, ο Δαμιανός ο Βατοπαιδινός (τέλη 17ου-αρχές 18ου αι.), ήταν ο δάσκαλος των *κοσμικών* Πολιτών μουσικών (Πέτρου Μπερεκέτου και Παν. Χαλάτζογλου), οι *μοναχοί* Ματθαίος Βατοπαιδινός και Ιωάσαφ Διονυσιάτης έμαθαν την ψαλτική τέχνη στον *κοσμικό* Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα (+1840).

Για το περιφρονητικό *κοσμικός*, απλώς αναφέρω ορισμένους ακόμη κοσμικούς, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι θεωρώ τον εαυτό μου ισάξιο τους. *Κοσμικός* ψάλτης ήταν ο Θ. Γεωργιάδης, για τον οποίο με πολλή συγκίνηση και ειλικρινή ευγνωμοσύνη μιλούσε ο Διακοδιονύσης, με τιμή αναφέρονται οι πατέρες της Ι.Μ. Δοχειαρίου στον δάσκαλο Αβραάμ Ευθυμιάδη, όλοι οι συμμετέχοντες ψάλτες πατέρες στην έκδοση κασέτας (Οσίου Σίμωνος) της Ι.Μ. Σίμωνος Πέτρας θυμούνται με εκτίμηση τη μουσική εργασία του καθηγητού Γρηγορίου Στάθη.

Οι Αγιορείτες γνωρίζουν ότι *κοσμικοί* ξεσκόνισαν τα αγιορείτικα μουσικά χειρόγραφα, και ο καθένας, όσο και όπου μπορούσε, συνέβαλε στην προβολή της αγιορείτικης παράδοσης, γραπτής και προφορικής.

Ο καθηγητής Αντώνιος Αλυγιάκης, με το συνολικό του έργο και τη συνεργασία του με την Ι.Μ. Διονυσίου, ανέδειξε τον μελοποιό Ιωάσαφ διδάσκαλο Διονυσιάτη, το εξηγητικό και συνθετικό του έργο. Οι ομότεχνοι φίλοι Γεώργιος Ζήσιμος και Μιχαήλ Στρουμπάκης, με τις διδακτορικές τους διατριβές, μας εισάγουν στο πολύπλευρο έργο του Κοσμά Ιβηρίτου και του Νικολάου Δοχειαρίτου, αντίστοιχα, και τη σημαντική προσφορά τους στην ψαλτική τέχνη.

Η αρωγή όλων των υπολοίπων μονών σ' όσους προσεγγίζουν τα μουσικά χειρόγραφα των βιβλιοθηκών είναι γεγονός ενθαρρυντικό για την αποτελεσματική προώθηση της μεγάλης αυτής πολιτιστικής κληρονομιάς.

5. Ομιλείτε επίσης περί «αναφομοίωτου [...] της νέας μοναστικής πραγματικότητας».

Κύριε Χατζηγιακουμή, όσες φορές βρέθηκα, και αυτές ήταν πολλές, κοντά στους γεροντάδες ψάλτες του Αγιωνύμου Όρους, είτε ψάλλοντας είτε ισοκρατώντας, είχα την αίσθηση ότι μάλλον αναπαύονταν από την παρουσία μου. Όσες φορές συμγάλαμε στις

πανηγύρεις όχι μόνο της Μονής Βατοπαιδίου αλλά και άλλων μονών του Όρους μάλλον αφομοίωναν αυτό που εσείς δεν έχετε ακόμη αφομοιώσει σε ένα περιβάλλον θείας λατρείας, που απαιτεί κοινωνία προσώπων. Οι ευκαιρίες για όλους, μουσικούς και θιασώτες, υπάρχουν στις πανηγυρίζουσες μονές και κελιά, στη ζωντανή πραγματικότητα του Αγίου Όρους. Είναι ηθική ικανοποίηση να ακούς «με εσάς μπορούμε να ψάλλουμε», «πόσο αναπαυόμαστε με το ισοκράτημά σας», «να είμαστε μαζί», «πότε θα έρθετε».

Θεωρώ μεγάλη τιμή και ιδιαίτερη ευλογία που, όντας κοσμικός, δέχθηκα το 1994 την πρόταση της Μονής Βατοπαιδίου να διδάξω την ψαλτική στους πατέρες της Μονής. Ζούσαν τότε ακόμη: ο γέροντας Ιγνάτιος Βατοπαιδινός (1913-1994), μαθητής του Ρωμανού του Βατοπαιδινού (1886-1971), και ο ιερομόναχος Βασίλειος, της Κολιτσούς (1920-2002), μαθητής του Μακαρίου Μπουζίκα. Και αυτός ακόμη ο Γέρον Ανδρέας Βατοπαιδινός (1912-1999), μαθητής του Διακοδιονύση Φιρφιρή (μια φωνή που τον ανάπαυε να ψάλλει μαζί του, αν και προτίμησε την ησυχία του κελιού του), ήταν αυτήκοος και αυτόπτης μάρτυρας της συγκρότησης του χορού της Μονής.

Κοντά σε αυτές τις μουσικές προσπάθειες ήταν πάντοτε οι ευχές και οι προσευχές του πνευματικού και χαρισματικού γέροντος Διονυσίου της Κολιτσούς, και βέβαια του γέροντος Ιωσήφ του Βατοπαιδινού. Με μουσικές και πνευματικές ευλογίες, πραγματοποιήθηκε μια κοπιώδης, πολυετής και πολύπλευρη κοινή προσπάθεια με θεωρητικό και πρακτικό υπόβαθρο, γιατί η εκκλησιαστική μας μουσική δεν είναι των κοντινών μας, εξήντα, εβδομήντα, εκατό χρόνων, αλλά είναι παράδοση ΑΙΩΝΩΝ, και αυτό απαιτεί ΕΡΕΥΝΑ και σεβασμό, ταπείνωση για ό,τι δεν έτυχε να μάθω, δεν μου δίδαξαν...

Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον γέροντα Γρηγόριο, της περίφημης ψαλτικής και αγιογραφικής αδελφότητας των Δανηλαίων, για την έγγραφη στήριξη του σε χαλεπούς καιρούς λάσπης από ιεροεξεταστές: «Πολλά και άπειρα συγχαρητήρια... εφ' όσον έχετε τη δυνατότητα και το χάρισμα να κάνετε ό,τι μπορείτε και ο μισθός σας θα είναι πάρα πολύς παρά Κυρίου. Εύχομαι με τις καλές σας προσπάθειες και πάλι η αθάνατος βυζαντινή μουσική μας να φθάση εις την μεγάλην αξίαν και δόξαν της. Ο καλός σας ζήλος είναι από τον Θεόν, γι' αυτό κάνετε το παν.....» Και αλλού: «αρίστην την όλην εργασίαν... άπειρα και πολλά συγχαρητήρια διά την μεγάλην σας προσφοράν και τους πολλούς σας κόπους...»

Επίσης, ο π. Ακάκιος των Δανηλαίων γνωρίζει ότι το *Άξιον εστί* του «ανωνύμου» σε ήχο πλάγιο του δευτέρου αποτελεί για μένα ύψιστο σημείο μουσικής προσευχής.

Όσον αφορά τόσο τους προαναφερθέντες π. Γρηγόριο και π. Ακάκιο όσο και τους π.

Δανιήλ και π. Στέφανο της αδελφότητας των Δανιηλαίων θεωρώ δώρο από τον Θεό ότι τους γνώρισα και τους άκουσα.

Γίνομαι στόχος της κριτικής σας, κ. Χατζηγιακουμή, σε μια έκδοση σειράς δίσκων η οποία δεν θα μας απασχολούσε, αν δεν την κοσμούσαν ερμηνείες αγαπητών και πολυσέβαστων προσώπων όπως ο Θεοφιλέστατος Επίσκοπος Ροδοστόλου Χρυσόστομος, οι γέροντες Δανιήλ, Θωμάς και Σπυρίδωνας, οι μακαριστοί Διακοδιονύσης Φιρφιρής και Κυπριανός (Θωμάδων).

Όμως: Με το κομποσχοίνι «ευλογία» του γέροντα Κυπριανού και την εκτίμησή του εύχομαι για την ανάπαυση της ψυχής του, όπως και του π. Διονυσίου. Η εκτίμησή του αοιδίμου Διακοδιονύση στον Λυκούργο Αγγελόπουλο σημαίνει πολλά για εμάς τους μαθητές του. «Η αγάπη του στον Λυκούργο έφερε τον γέροντα για να ηχογραφήσει στην Αθήνα» μου ομολογούσαν οι γέροντες Κοσμάς και Χρυσόστομος, στο κελί του στις Καρυές. Με τον Σπυρίδωνα Μικραγιαννανίτη υπάρχει μια πολυετής σχέση αγάπης, εκτίμησης και συνεργασίας. Ο π. Σπυρίδων ψάλλει με την Ελληνική Βυζαντινή Χορωδία και διευθυντή τον Λυκούργο Αγγελόπουλο, ο Κώστας Αγγελίδης ισοκρατεί σε έκδοση κασετών που ψάλλει ο π. Σπυρίδων. Με τον π. Θωμά (Θωμάδων) βρισκόμαστε μαζί στα φιλόξενα στασίδια των αγιορειτικών μοναστηριών. Οι ακροατές ραδιοφωνικών εκπομπών τις οποίες επιμελούμαι θυμούνται τις ηχογραφήσεις μελών των: Οσίου Ιωάννου Δαμασκηνού (φερόνυμα), Δανιήλ Πρωτοψάλτου, και κυρίως του Νικολάου Σμύρνης από τον εξαίρετο π. Θωμά, ηχογραφήσεις που πραγματοποίησα μαζί με τους αγαπητούς φίλους Κωνσταντίνο Στεργίου και Κωνσταντίνο Λανάρα το 1992.

Οι ραδιοφωνικοί φίλοι είναι αυτοί που συμπορεύονται μαζί μου κατά την αναμετάδοση όσων αγρυπνιών μπόρεσα να ηχογραφήσω την τελευταία εικοσαετία. Οι Αγιορείτες όπως και οι Κωνσταντινουπολίτες γνωρίζουν· αλλά αξίζει τον κόπο να θυμηθούμε όλοι μαζί, ενημερώνοντας τους νεωτέρους, τον παιδευτικό χαρακτήρα της ραδιοφωνικής εκπομπής που επιμελείται από το 1979 ο Λυκούργος Αγγελόπουλος, μαθητής, υπενθυμίζω, του Σίμωνα Καρά. Πόσοι παραδοσιακοί ψάλτες και χορωδίες δεν παρήλασαν, πόσοι σχολιασμοί δεν έγιναν, μουσικοί, λειτουργικοί, μουσικολογικοί, πόσα αφιερώματα, πόσοι προσκεκλημένοι δεν κατέθεσαν την προσφορά τους. Σε εποχή χωρίς εκκλησιαστικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς, χωρίς τον πλούτο της σημερινής δισκογραφίας, εκείνη η εκπομπή δίδασκε περί παραδόσεως, περί της ψαλτικής τέχνης, από την εκπομπή αυτή άκουγες αργά μέλη, ανοιξαντάρια, κεκραγάρια, πασαπνοάρια, δοξαστικά, μαθήματα,

χωρίς ταμπέλες αυθεντικότητας...

Πολλοί μοναχοί στο Άγιο Όρος τις μνημονεύουν αυτές τις εκπομπές σαν πνευματικό αποκούμπι και σχολείο την εποχή της αναζήτησής τους περί μοναχισμού. Για τους εκτός Όρους ήταν μια άλλη μουσική παρουσία, διαχρονική, με πνευματικότητα.

Οι λάτρεις της Αθωνικής ψαλτικής έχουν στο αρχείο τους σειρά εκπομπών αφιερωμένων στην ψαλτική παράδοση του Όρους, τους ζωντανούς φορείς αυτής της μουσικής ιστορίας, ήδη από το 1980. Ιδιαίτερα μνημονεύω τις ηχογραφήσεις του π. Δοσιθέου Κατουνακιώτη (δασκάλου του π. Θωμά της αδελφότητας των Θωμάδων), γιατί ήταν αλληπάλληλες οι συζητήσεις μαζί του στην Ελληνική Ραδιοφωνία γύρω από την εκκλησιαστική μας μουσική, τις ιστορικές ηχογραφήσεις στο Πρωτάτο, στην Ι.Μ. Ιβήρων, στην Ι.Μ. Καρακάλλου, στην Ι.Μ. Μεγίστης Λαύρας, στις αδελφότητες των Δανηλαίων, των Γερασιμαίων, τις συνεντεύξεις του Διακοδιονύση, των Δανηλαίων κ.ά.

Ένα πολύπλευρο έργο για την εκκλησιαστική μας μουσική σπλώνεται τώρα, αλλά δεν αναιρείται. Αποτελεί εύφημο μνεία και δικαίωση για τους κόπους και μόχθους μαθητών και διδασκάλων.

Για τα γραφόμενά σας σχετικά με το ψαλτικό γίνεσθαι της Ι.Μ. Σίμωνος Πέτρας ας κρίνουν οι προσκυνητές-επισκέπτες ή όσοι αναπαύονται από το «ασμάτιο» *Αγνή Παρθένε*, ανεξάρτητα από οποιαδήποτε μουσικολογική αποτίμηση. Εγώ πάντως θυμάμαι τις όμορφες ψαλτικές στιγμές με τον π. Γρηγόριο, τον π. Τύχωνα, τον π. Αθανάσιο, στη ζωντανή πράξη των ακολουθιών.

* * *

Δύο ερωτήματα τώρα. Το πρώτο ως προς τον κριτή μου Μανόλη Χατζηγιακουμή: Ομιλούμε και περιγράφουμε την αυθεντία της έκφρασης της εκκλησιαστικής μουσικής μόνο;

Το δεύτερο σε σχέση με το Άγιο Όρος: φοβούμαι, κ. Χατζηγιακουμή, ότι κρίνετε το ηχητικό αποτέλεσμα των μουσικών έργων μας στη Μονή Βατοπαιδίου, το τελικό άκουσμα, από λανθασμένη οπτική γωνία. Έχετε εσείς υπόψιν κάποιο χορωδιακό άκουσμα από αγιορείτικη μονή με διδασκαλία κάποιου από τους Αγιορείτες μοναχούς-ψάλτες που συμμετέχουν στο εκδοτικό σας πρόγραμμα, για να διαπιστώσουμε και εμείς εάν ακούμε Φιρφιρή ή Δανηλαίους ή Θωμάδες; Είναι γνωστή η ευελιξία και η άνεση που προσφέρει η μονωδιακή απόδοση και η δυσκολία αντίστοιχα της χορωδιακής απόδοσης του ίδιου

μουσικού κειμένου.

Η καλοφωνία είναι χρήση του ταλέντου της μιας φωνής· το από χορού ψάλλειν απαιτεί γνώση από όλους, αλλά και επίπονη άσκηση ψυχής και σώματος χοράρχου-χορωδών, για να υπάρχει η συνεχώς αυξανόμενη πρόοδος στην απόδοση των μελών.

Προσπάθησα να θυμηθώ μαζί σας, για να θυμίσω στους παλαιότερους και να γνωστοποιήσω στους νεωτέρους. Η καλή απολογία συνετίζει, παιδεύει, προβληματίζει, διασαφηνίζει.

Ας μου επιτραπεί να μεταφέρω εδώ όσα προνοητικά μου έγραφε το 1998 ο σεβαστός και αγαπητός ιερομόναχος Αθανάσιος Σιμωνοπετρίτης, Υμνογράφος της ΜτΧΕ, για τις απόψεις «διαφόρων παρουσιαζόμενων γνωστών ή αυτοχειροτονήτων ειδημόνων. Αδελφέ μου αγαπητέ, ας μου το συγχωρήσει ο Θεός, αλλά μου φαίνεται ότι ο κινητήριος λόγος όλων αυτών των αντιθέσεων είναι μόνον και μόνον ο φθόνος, ο οποίος δυστυχώς, όπως από την πείρα μας γνωρίζουμε, “άπτεται και των τελείων”, με αποτέλεσμα “γιατί αυτός και όχι εγώ”, και καλύπτεται πολύ θαυμάσια με τον μανδύα και της ευλαβείας και της παραδόσεως... Το “χαίρειν μετά χαιρόντων” –μου έλεγε κάποτε ο Γ. Παΐσιος– απαιτεί περισσότερη ψυχική λεβεντιά από το “κλαίειν μετά κλαιόντων”! Και διά τούτο, ο Θεός να Σας ευλογή εις συνέχισιν της ιεροψαλτικής προσφοράς Σας. Η Εκκλησία μας, στο κάτω-κάτω της γραφής, δεν είναι σαρωθρωτική... Δέχεται και τους “ειδήμονας”, συγκαταβαίνει και εις τους “αδαείς”... Τι να πούμε;» Και αργότερα, το 2003: «εκτιμώ βαθύτατα την προσφοράν και τον κόπον σου για την εκκλησιαστικήν μας μουσικήν και μη κάμπεσαι από τις ζηλόφθονες και μεμψίμοιρες κρίσεις των “ειδημόνων”. Συ να λέγεις: “Τα μωρά του κόσμου εξελέξατο ο Θεός” και η ευλογία του Κυρίου θα είναι πλουσιωτάτη στα έργα των χειρών σου!»

Μικρό το δικό μου κομμάτι στο μεγάλο ψηφιδωτό της μουσικής της Εκκλησίας μας σε σχέση με την τεράστια μετοχή του Σίμωνα Καρά. Αυτός άνοιξε δρόμους στη θεωρία και την πράξη της ψαλτικής, μεταλαμπάδευσε την αγάπη και το ενδιαφέρον για τον κρυμμένο θησαυρό των βιβλιοθηκών με τις χιλιάδες των χειρογράφων-συνθέσεων μιας πλειάδας βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελοποιών, εισήγαγε τους φιλόμους μελετητές στα μυστικά της απόδοσης και ερμηνείας, παρέδωσε μια πολυσήμαντη μέθοδο διδασκαλίας χρήσιμη όχι μόνο για μαθητές ωδείων και σχολών αλλά και για τη συγκρότηση των χορών-ψαλτών, στήριξε με τους μαθητές του τα μουσικά σχολεία, οδήγησε τις επόμενες γενεές μουσικών και ψαλτών να αντλούν από τους παραδοσιακούς ψάλτες ό,τι πολύτιμο

κουβαλούν αυτοί με κόπους και θυσίες... Δεν θα σταθώ στον τομέα της παραδοσιακής μουσικής, γιατί εκεί υπάρχουν πολλαπλές λαμπρές σελίδες προσφοράς.

Αλάνθαστος δεν είναι κανείς. Όταν όμως έχει δώσει έναν τόσο καρποφόρο αγώνα σε δύσκολες εποχές, σε ιστορικές συνθήκες που δεν ευνοούσαν γενικότερα την παράδοση, έχουμε νομίζω την ελάχιστη υποχρέωση να τον μνημονεύουμε με μεγαλύτερο σεβασμό. Το ψηφιδωτό αναμένει τη δική μας συμμετοχή και οι καιροί απαιτούν «διακόνους» και όχι «σωτήρες».

Τελειώνω με έναν πνευματικό δάσκαλο:

«Γέροντα, τι βοηθάει να ψάλλη κανείς κατανυκτικά;

»Να έχει το νου του στα θεία νοήματα και να έχει ευλάβεια... Άλλο η ευλάβεια και άλλο η τέχνη, η επιστήμη της ψαλτικής. Η τέχνη χωρίς ευλάβεια είναι... μπογιές. Όταν ο ψάλτης ψάλλη με ευλάβεια, ξεχειλίζει από την καρδιά του η ψαλμωδία, και ψάλλει κατανυκτικά. Όταν εσωτερικά είναι σε καλή πνευματική κατάσταση ο άνθρωπος, όλα πάνε καλά...

»Αν έχει αριστερούς λογισμούς, τι ψαλτική θα κάνει;...

»Ό,τι κάνετε να το κάνετε με την καρδιά σας, για το Χριστό...»

(Γέροντος Παϊσίου Αγιορείτου, *Λόγοι Β΄, Πνευματική αφύπνιση*, σελ. 135-136)

Αλλά εμάκρυνε ο λόγος, κύριε Χατζηγιακουμή.

Ο Θεός και οι άνθρωποι ας συγχωρέσουν τα ανθρώπινα λάθη και τις αδυναμίες. Καλό παράδεισο να έχουμε όλοι, κοσμικοί και μοναχοί ψάλτες.

Με εκτίμηση

Κώστας Αγγελίδης

Πρωτοψάλτης, Δάσκαλος της ψαλτικής τέχνης,

Χοράρχης του βυζαντινού χορού «ΤΡΟΠΟΣ»